

RECENZJA

PATRYCJA CHRZANOWSKA
Uniwersytet Łódzki*

Göran Therborn, *Nierówność, która zabija. Jak globalny wzrost nierówności niszczy życie milionów i jak z tym walczyć*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2015, ss. 228.

Nierówności społeczne definiowane jako dysproporcje w dostępie do wysoko cenionych dóbr wydają się nieodłączną częścią funkcjonowania społeczeństw. Ich konsekwencje są różne, w zależności od miejsca, które zajmuje w hierarchii społecznej jednostka lub grupa. Z uwagi na wieloaspektowy charakter nierówności warto sięgać po publikacje, które nie tylko pozwolą zapoznać się z ich przyczynami i skutkami, ale także wywołą w czytelniku wrażliwość na sytuację życiową zbiorowości nieuprzywilejowanych. Za taką pracę uznaję opublikowaną w 2013 książkę Görana Therborna *The Killing Fields of Inequality*, która ukazała się na polskim rynku czytelnictwa dwa lata później (Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2015). Książka ta, będąca kontynuacją poprzednich prac tego wybitnego socjologa, przedstawia zebrane przez niego dane empiryczne dotyczące występowania nierówności życiowych. Szeroka problematyka zjawiska została ujęta w trzech wymiarach: globalnym, regionalnym i lokalnym, choć autor wspomina także o grupowym i indywidualnym zasięgu nierówności.

Nierówność, która zabija... wpisuje się w nurt badań nierówności społecznych podejmowanych w ujęciu interdyscyplinarnym, nad którymi dyskusje przebieły się do głównego nurtu po 2008 roku. Za Autorem należy zwrócić uwagę na to, że pomimo powszechnego zainteresowania zagadnieniem nierówności społecznych zabrakło kompleksowego opracowania z zakresu nauk społecznych, podejmujące-

* Mgr, Katedra Socjologii Stosowanej i Pracy Socjalnej, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny; e-mail: patrycja.chrzanowska90@gmail.com

go próbę wyjaśnienia „wielowymiarowego charakteru nierówności i ich zgubnych konsekwencji” [s. 3]. Przedstawiona publikacja stanowi kontynuację poprzednich prac [Therborn 2006], jednakże Therborn wyraźnie zaznacza, co czyni ją unikatową w naukowym dyskursie o nierównościach – nie tylko wielowymiarowe podejście do omówienia przyczyn, skutków i mechanizmów niwelowania zjawisk, ale i przedstawienie ich odbiorcom z perspektywy globalnej i historycznej. Omawiana praca przerywa dominację innych dziedzin nauki, zwłaszcza ekonomii, w tworzeniu dyskursu o nierównościach. Zaznaczając różnorodność badawczych odniesień do omawianej kwestii, ukazuje obszerność tej tematyki. W literaturze przedmiotu znajdziemy odniesienia do prac amerykańskich powojennych socjologów (m.in. G. Lenskiego, N. Smelsera, E.O. Wrighta), epidemiologów (R. Wilkinsona, K. Picketta, M. Marmota), ekonomistów (m.in. A. Atkinsona, S. Kuzneta, T. Piketty’ego, A. Sena, J. Stiglitz). Wśród postaci mających znaczący wpływ na wielostronny rozwój debaty o społecznych nierównościach należy również wymienić twórcę „Teorii sprawiedliwości” – filozofa Johna Rawlsa.

Autor przyjmuje, iż wyznacznikiem definicji nierówności jest jej normatywny charakter – nierówność to „brak lub nieobecność czegoś, mianowicie równości” [s. 4]. Wśród jej postaci i skutków można wymienić: dyskryminację, wykluczenie społeczne, ubóstwo, niemożność skorzystania i wykorzystania szans i życiowych możliwości. Znamienne pozostaje odejście Therborna od dochodowego ujmowania wymiarów istniejących niesprawiedliwości. Göran Therborn podjął się analizy problematyki niezwykle istotnej i wyjątkowo aktualnej. Współcześnie obserwowany wzrost zjawisk nasilających niepokój i brak poczucia bezpieczeństwa, powiązanych z rynkiem pracy, masowymi migracjami do Europy i potęgującymi się frustracjami społecznymi, zmusza do myślenia nie tylko o ich przyczynach i konsekwencjach, ale także o przyszłości naszego świata. Jednocześnie, jak podkreśla we *Wprowadzeniu*, Therborn stawia przed sobą dwa cele: przekonać świat naukowy i jego adeptów do przyjęcia globalnego i wielowymiarowego podejścia do nierówności oraz – to zamierzenie zostało mocno zaakcentowane – uwrażliwić wszystkich obywateli świata na licznie występujące współczesne nierówności i w konsekwencji zachęcić do podjęcia działań zmierzających do ich zniesienia [s. 4].

Recenzowana praca składa się z pięciu części, a każda z nich została podzielona na krótkie wprowadzenie i dwa rozdziały. Funkcją wprowadzeń jest podsumowanie oraz wyjaśnienie Odbiorcy przyjętego porządku publikacji. Mają one również intymny charakter – Therborn dzieli się swoimi przemyśleniami, krótko komentuje otaczającą rzeczywistość, niejednokrotnie bezpośrednio zwracając się do Czytelnika, na przykład kierując do niego pytania. We wprowadzeniu do opra-

cowania Autor odnosi się do nierówności będących przedmiotem zainteresowań takich dyscyplin, jak ekonomia, filozofia społeczna i socjologia, a także zwraca uwagę na aktywność społeczną, którą współcześnie rozbudzają nasilające się nierówności, zwłaszcza wynikające z ograniczania praw i swobód obywatelskich oraz pogłębiających się podziałów ekonomicznych.

Pierwsza część publikacji wprowadza w tematykę przejawów analizowanego zagadnienia. Zawiera ona dwa rozdziały poświęcone problematyce życia w występujących warunkach nierówności oraz zjawisku wykluczenia. Göran Therborn stwierdza, że „nierówność zabija” [s. 9]. Wpływ, jaki nierówności wywierają na długość życia dzieci, kobiet i mężczyzn, jest ogromny. Ich ofiary, bo prawdopodobnie to określenie będzie najwłaściwsze, żyją krócej niż osoby tej samej płci i w tym samym wieku, ale znajdujące się na wyższym szczeblu hierarchii społeczno-ekonomicznej. Nierówność w oczekiwanej długości życia jest faktem nierozzerwalnie powiązanim z dysproporcjami edukacyjnymi, zdrowotnymi i rasowymi.

Wyjątkowo brutalnego przykładu pogłębiania się nierówności dostarcza porównanie sytuacji obywateli byłego Związku Radzieckiego i Europy Zachodniej. Przeprowadzanie głębokich zmian gospodarczych, a zwłaszcza przechodzenie do systemu kapitalistycznego, może wiązać się z ubożeniem obywateli i wzrastaniem istniejących już nierówności. Przemiany systemowe, jak również ostatni kryzys finansowy, prowadzą do zwiększenia się liczby bezrobotnych. Pamiętając, że sytuacja zawodowa żywiciela rodziny wpływa na większą grupę osób, należy zastanowić się nad konsekwencjami bezrobocia w różnych ujęciach – także zdrowotnym – nie tylko w skali krajowej, ale też globalnej. Kolejnym problemem nieproporcjonalnego dostępu do dóbr jest zjawisko karłowacenia życia. Początkowo ujmowane jako wskaźnik niedożywienia dzieci karłowacenie jest powiązane także ze społecznymi rodzajami niedostatku, wywierającymi wpływ w późniejszych okresach na trajektorie życiowe. Doświadczenie niedostatku w dzieciństwie¹ realnie wpływa na wykluczenie społeczne – według Therborna rozumiane jako zagrożenie ubóstwem lub odgrodzenie od ludzi stanowiących swoistą elitę (która decydując o własności i zasobach ekonomicznych, z łatwością może oddziaływać na obowiązujący kształt więzi społecznych i rzeczywistości politycznej).

Druga część pracy to rozdział teoretyczny. Therborn zaznacza, że wykorzystanie i zaprezentowanie różnych ujęć dotyczących powstawania i konstituowania

¹ O konsekwencjach życia dzieci w ubóstwie można przeczytać w publikacji pod redakcją Wielisławy Warzywody-Kruszyńskiej [2012].

się procesów równości i nierówności wykracza poza obszar dyscypliny, jaką jest socjologia. Rozważania te rozpoczyna od wyjaśnienia, czym są zróżnicowania i nierówności i na czym polegają różnice między nimi. Przechodząc do spostrzeżenia, że szeroko rozumiany brak równości jest zjawiskiem powszechnym, Autor pyta – czy istnieją miejsca lub momenty, w których ludzkość była bliska osiągnięcia stanu ideału? Czy Utopia – idealna równość – była w zasięgu ręki [s. 49]? Przyznanie równości lub zaprzeczenie jej rozpatrywane było z dwóch perspektyw, zgodnie z dychotomicznym podziałem na naturalność i nienaturalność – równość jako stan naturalny i pożądaný lub odwrotnie: istnienie nierówności jako zdrowy porządek świata. Karol Marks, nie godząc się na nierówności charakterystyczne dla klasowego społeczeństwa kapitalistycznego, postulował: „Każdemu według jego zdolności, każdemu według jego potrzeb”. Therborn, chcąc uwspółcześić pojęcie „potrzeb”, odwołał się do definicji Amartyi Sena, który pisał o równości jako zdolności jednostki ludzkiej do funkcjonowania. Zapewnienie możliwości istnienia jednostek i społeczeństw w oparciu o samodzielny wybór drogi życiowej i dostęp do odpowiednich zasobów sprawia, że myśl egalitarystyczna zostanie wcielona w życie. Autor wskazuje możliwość odróżnienia nierówności i ubóstwa na poziomie konceptualnym. Zwraca również uwagę Czytelnika na siłę relatywnego wymiaru ubóstwa, wymieniając państwa, w których występujące nierówności są największe, a także akcentuje trwałość ubóstwa obecnego w wybranych krajach OECD. Teoretyczne rozważania dotyczące nierówności nie mogłyby być kompletne bez nawiązania do liberalnej konstrukcji równości szans i równości osiągnięć. Przychylam się do opinii Görana Therborna, że postulowana przez dyskurs liberalny równość szans jest konstruktem czysto iluzorycznym, który w praktyce nie występuje we współczesnych społeczeństwach. Brak równości szans wyjątkowo mocno uwydatnił kryzys ekonomiczny z 2008, który wyraźnie oddzielił „przegranych” (np. tych, których nie było stać na spłaty kredytów hipotecznych w Stanach Zjednoczonych) od reszty obywateli.

Na kolejnych stronach Czytelnik zapoznaje się w trzema wyróżnionymi rodzajami nierówności: życiową – odnoszącą się do społecznych konstrukcji szans życiowych, egzystencjalną – określoną jako niesymetryczność podmiotowości oraz zasobów – związaną z nierównym udziałem w zasobach umożliwiających świadome i zgodne z własną wolą działanie. W tej części opracowania znajdują się również opisy mechanizmów powstawania nierówności wraz z ich dynamiką interakcyjną oraz proces powstawania równości jako pozytywnej przeciwwagi zjawiska. System zwiększania dostępnej równości przywodzi na myśl empower-

ment² – wzmacnia wykluczone jednostki i grupy, prowadząc do ich upodmiotowienia i odpowiedniego ukierunkowania działań antydyskryminacyjnych i antyopresyjnych.

Trzecią część *Nierówności...* Autor poświęcił omówieniu nierówności w aspekcie historycznym. Therborn, pisząc o tym, że „przeżywanie historii, tak jak doświadczanie innych miejsc, może stanowić też źródło inspiracji i odwagi. [...] perspektywa historyczna pomaga nam zrozumieć, gdzie się znajdujemy i co możemy osiągnąć” [s. 83], podkreśla istotność ujmowania zjawiska nierówności z perspektywy historycznej. Sięgając do przeszłości, opisuje występowanie nierówności w przednowoczesnych społeczeństwach, przypominając przy tym o istnieniu systemu niewolnictwa i społeczeństwa feudalnego. Pisząc o niedysyjnych dysproporcjach, Autor wymienia zachwianą hierarchię między kobietami a mężczyznami, między młodymi i starymi – nierówności, które pojawiają się również współcześnie pod postacią dyskryminacji (m.in. seksizmu i ageizmu). Zmiana poprzednich porządków społecznych nadeszła wraz z nastaniem nowoczesności. Przyczyniły się do tego sformułowanie świeckiej zasady równości oraz filozoficzna koncepcja politycznie kształtowanego państwa.

Autor wyszczególnił trzy spośród głównych narracji zajmujących stanowisko wobec politycznych i moralnych przemian społeczeństw w odniesieniu do występowania nierówności. Twórcą pierwszej z nich był Alexis de Tocqueville, głoszący, że nowoczesność jest epoką dążącą do równości, w związku z tym występujące asymetrie będą podlegać nieustannemu zmniejszaniu. Drugą z klasycznych narracji stworzył Karol Marks, który głosił odmienne poglądy niż wyżej wspomniany francuski arystokrata. Uważał on bowiem, że nowoczesność i rozwinięcie gospodarek kapitalistycznych będzie prowadzić do wzrostu nierówności spowodowanych przywłaszczaniem wszelkich korzyści przez stosunkowo niewielką klasę, która panowała nad własnością i środkami produkcji. Trzecią narracją jest stanowisko Simona Kuzneta, ekonomisty i laureata Nagrody Banku Szwecji im. Alfreda Nobla w dziedzinie ekonomii. Wsunął on ostrożne przypuszczenie, iż w industrialnych społeczeństwach nierówności najpierw rosną, aby ostatecznie się zmniejszać. Na szczególną uwagę zasługuje jego postulat, w którym wzywa do ostrożności i przestrzega przed możliwymi negatywnymi skutkami industrializacji w krajach uznawanych za zacofane gospodarczo.

W ostatnim rozdziale trzeciej części książki Czytelnik zapozna się z opisem różnicowania długości życia ludzi pochodzących z różnych klas i warstw spo-

² Więcej o empowermentie można przeczytać na przykład w opracowaniu Izabeli Krasiejko [2012: 49–57].

lecznych. Wśród krajów, na przykładzie których zaprezentowano poziom i zakres istniejących nierówności, znajdują się m.in. Stany Zjednoczone Ameryki, Wielka Brytania, Hiszpania, państwa Afryki Subsaharyjskiej, byłe kraje Związku Radzieckiego, Indie, a także Chiny. Przytoczone dane empiryczne pokazują, że przewidywane dalsze trwanie życia jest w wysokim stopniu związane nie tylko z osiąganym dochodem, ale także z miejscem zamieszkania, pozycją zawodową, dostępnymi opcjami życiowymi, poziomem wykształcenia, jak również dostępem do władzy, rozumianym jako wywieranie nacisków na demokratyzację życia.

Rozdział siódmy, przedstawiający współczesne wzory nierówności oraz charakteryzującą je dynamikę, rozpoczyna uwaga o nierównomiernym rozwoju krajów różniących się poziomem bogactwa. Czytelnik odnajdzie tu odniesienie do wskaźników rozwoju społecznego, które obecnie obejmują nierówności dochodowe, edukacyjne oraz życiowe. W sytuacji, w której nieproporcjonalny rozkład zasobów obniża wartość wskaźnika rozwoju, należy wziąć pod uwagę rozległość występujących typów asymetrii. Na szczególne zainteresowanie zasługują: przedstawienie utraty dobrobytu spowodowanej różnymi rodzajami nierówności (ukazanej jako procentowy spadek wskaźnika HDI w 2011 roku), a także wskaźniki nierówności płciowych oraz dochodowych (mierzonych wskaźnikiem Giniego oraz wskaźnikiem zróżnicowania kwintylowego).

Ostatnia część to przedstawienie możliwych scenariuszy przyszłości oraz refleksja nad możliwą ewolucją dzisiejszych współczesnych nierówności. Thernborn wyszczególnia cztery historyczne momenty wspierające wdrażanie polityk egalitarnych. Pierwszym przełomowym zdarzeniem była rewolucja francuska, wprowadzająca egzystencjalną równość wśród wszystkich obywateli będących mężczyznami. Autor wspomina również o rewolucjach komunistycznych w Rosji i Chinach, które w okrutny i krańcowy sposób wprowadzały postulaty równościowe. Drugim historycznym momentem były obie wojny światowe. Na wypracowanie zmiany sytuacji społecznej składały się wymiar strat poniesionych przez posiadaczy własności, uzyskanie praw politycznych przez kobiety, a także porażka nurtów rasistowskich. Trzecim ważnym wydarzeniem był wybuch Wielkiego Kryzysu w latach 30. XX wieku. Pomimo pozytywnych zmian (np. wprowadzenia programu Nowy Ład w Stanach Zjednoczonych), do których przyczynił się ten dramatyczny w istocie okres, nie można zapominać o jego negatywnych aspektach: dyskryminacji kobiet na rynku pracy i regionalnym nasileniu rasizmu. Czwarta faza, w której poskromiono zachowania antyegalitarne, została podzielona na dwa okresy: od zakończenia II wojny światowej do 1980 r. i (jeszcze niepewny z perspektywy oceny historycznej) stopniowe zmniejszanie krajowych nierówności dochodowych w Ameryce Łacińskiej, obserwowane od 2002 roku.

Therborn na 230 stronach przekonuje o destrukcyjnym, a momentami również morderczym skutku istniejących nierówności. Co ważne, robi to w sposób bardzo konsekwentny, w oparciu o szeroki przegląd badań i literatury odnoszącej się do omawianej problematyki. Niewątpliwie stanowi to wielką zaletę recenzowanej publikacji, ponieważ wyraźnie porządkuje istniejącą wiedzę na temat nierówności. W mojej ocenie największą wartością publikacji jest jednak przedstawienie omawianego problemu w innych wymiarach niż tylko ekonomiczny. Therborn uparcie przypomina, że współczesne dysproporcje nie tylko odnoszą się do sytuacji finansowej jednostek i całych grup społecznych, ale również do ich poczucia godności, dostępu do władzy, jak również do sytuacji zdrowotnej, która w konsekwencji może oznaczać różnicę w długości życia rzędu kilkunastu lat. Dzięki temu możliwe staje się uzasadnione twardymi argumentami postulowanie zmian w prowadzonym dyskursie o przyczynach i skutkach nierówności społecznych.

Jednocześnie w tym miejscu dostrzegam pewną słabość analiz przeprowadzonych przez szwedzkiego socjologa. Ze względu na mnogość poruszonych wątków odnosiłam wrażenie, że niektóre zasygnalizowane zagadnienia zostały potraktowane przez Autora w sposób powierzchowny. Przykładem może być nadmieniony pod koniec siódmego rozdziału proces wyrównywania dochodów płci, któremu Therborn poświęca tylko niecałą stronę. Niewiele więcej uwagi przeznaczył na problematykę szans życiowych dzieci w kontekście międzypokoleniowego rozkładu dochodów. Oba te zagadnienia są szczególnie interesujące z punktu widzenia polskiej rzeczywistości, w której problem ubóstwa dzieci i sfeminizowanej, niskopłatnej pracy stają się przedmiotem dyskusji nie tylko akademickiej, ale także medialnej. Być może jednak te pobieżnie omówione kwestie będą stanowić inspirację do pogłębionych badań dla innych naukowców, jak również zachęcą Czytelnika do dalszej lektury dotyczącej danej problematyki. Powyższe uwagi nie umniejszają znaczenia pracy wykonanej przez Therborna. Jego podparta przedstawionymi danymi empirycznymi argumentacja pokazuje, że nierówności nie są tylko pewnym abstrakcyjnym problemem dyskutowanym na poziomie akademickim i na łamach publikacji naukowych. Dostarcza on przekonujących dowodów na to, że istniejące nierówności w różnych obszarach społeczno-gospodarczych przekładają się nie tylko na egzystowanie w ubóstwie milionów ludzi na świecie, ale również na gorszy stan zdrowia i wyraźnie krótsze życie. Therborn w *Nierówności... odwołuje się do zachowań, które według niego przystają badaczom uważającym się za ludzi porządných. Nie mam żadnych wątpliwości, że każdy przedstawiciel nauk społecznych myślący o sobie w ten sposób powinien zapoznać się z recenzowaną publikacją, jeżeli nie zrobił tego wcześniej. Dzięki przystępnemu językowi po tę publikację mogą też sięgnąć*

osoby niezwiązane ze środowiskiem naukowym. W końcu, jak stwierdza Autor, w zbliżającej się wojnie o równość trzeba będzie opowiedzieć się po jednej ze stron, warto więc przygotować się do dokonania świadomego wyboru.

BIBLIOGRAFIA

- Krasiejko Izabela.** 2012. *Metodyka działania asystenta rodziny. Różne modele pracy socjalnej i terapeutycznej z rodziną.* Katowice: Wydawnictwo Naukowe Śląsk.
- Therborn Göran** (red.). 2006. *Inequalities of the World: New Theoretical Frameworks, Multiple Empirical Approaches.* London: Verso.
- Warzywoda-Kruszyńska Wielisława** (red.). 2012. *Bieda dzieci, zaniedbanie, wykluczenie społeczne.* Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.